

Goleman'ın "Duygusal Zeka"* Görüşünün Psikometrik Açıdan Eleştirisi ve Dinamik Etkileşimsel Model Önerisi**

Adnan ERKUŞ***

Mersin Üniversitesi

Özet

"Duygusal zeka", son yıllarda, medyanın ilgisini çeken konulardan biri haline geldi. Duygular ve diğer özelliklerin zeka olup olmadığı bir yana, bu görüşün savunucularından Goleman (1995) sistematik bir kuram önermekten de uzak görünmektedir. Ancak, son yıllardaki zeka konusundaki gelişmeler (Gardner, 1993; Sternberg, 1997), geleneksel zeka görüşlerinin sorgulanmasını ve yeni önerileri de beraberinde getirmiştir. Bu yazıda, Goleman'ın "duygusal zeka" görüşünün eleştirisinden hareketle, "dinamik etkileşimsel model" önerisinde bulunmaktadır. Model ve insan özelliklerinin profil ölçümü önerisinin, bireyler hakkındaki kararlar konusunda daha zengin bilgi vermesi beklenmektedir. Model henüz bir öneri niteliğinde olduğundan, tartışılarak geliştirilmesi ve görgül olarak test edilmesi gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Duygusal zeka, dinamik etkileşimsel model, profil ölçüleri.

Abstract

"Emotional intelligence" has recently become a topic of interest for the media. The notion has not yet been clarified as it is not certain whether it differs from emotions or other human attributes. Hence it has not been captured within a systematic theoretical framework. Compared to Goleman's approach (1995) which lacks unity and coherence, the recent studies (e.g. Gardner, 1993; Sternberg, 1997) opened a way for new questions regarding the traditional conceptualization of intelligence. This article presents a critical evaluation of the theory of emotional intelligence and offers and outlines an alternative model, titled "dynamic-interactive". The proposed model includes a method of profile measures which provides more efficient information for decision-making processes about individuals. Given that the model proposed in this article has been its early developmental stage, it needs to be evaluated in detail and should be tested empirically in the real life situations.

Key words: Emotional intelligence, dynamic-interactive model, profile measures.

* Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence. New York: Bantam Books.

** Bu yazının hazırlanmasında yaptıkları katkı ve eleştirilerden ötürü, AÜ Ölçme-Değerlendirme Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu ile Doktora arkadaşlarım Nalan Sanlı ve Deniz Somuncuoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

*** Öğretim Görevlisi, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Son yıllarda, özellikle medyada sansasyonel bir şekilde gündeme getirilen “duygusal zeka’nın (emotional intelligence)”, bilim çevrelerinde aynı ilgiyi gördüğü pek söylenemez. Bunun nedeni olarak, sansasyona pek itibar edilmemesi, yeni birşeyler getirmediği için üzerinde durulmaya değer görülmemesi ve belki de henüz “duygusal zeka” görüşüne ilişkin bir fikir sahibi olunamaması gösterilebilir. Nedeni ne olursa olsun, kitabının yazım tarzının da bir sonucu olarak, duygusal zeka görüşünün savunucusu Goleman’ın (1995) amacına ulaştığı söylenebilir. 1998 yılı içerisinde, yüklü paralarla izlenebilen bir dizi seminerler vermesi için Goleman ülkemize çağırılmıştır (2 Ocak 1998: Milliyet Gazetesi).

Herşeyden önce, “duygusal zeka” kavramının kendisi tek başına karmaşa yaratmaya yeterli görünmektedir: Duygusal zeka, yeni bir zeka görüşü olarak kabul edilebilir mi? Duygular zeka olabilir mi? Eğer böyleyse, herşeyi kategorileştirme anlayışımızın bir sonucu olan tipik performans ile maksimum performans ayrımını artık gözden mi geçirmeliyiz? Sözü edilen duygusal zeka bileşenleri, yoksa birer kişilik özellikleri midir? Zekanın bileşenlerini yeniden mi tanımlamalıyız? Goleman’ın sansasyonel bir şekilde karşı çıktığı geleneksel zeka görüşü ile “duygusal zeka” görüşü birleştirilebilir mi? Belirli standart puanların üstünde ya da altında alanları kategorize etmek yerine, acaba “profil zekalar” anlayışı, bireyin gelecekteki başarısını daha iyi yordamaz mı; tanı koymada daha zengin bilgi vermez mi? Bu sorular daha da uzatılabilir. Bu yazıda bu sorulara yanıt aramaya çalışırken, sonuçta Goleman’ın hedeflediğinin de ötesinde, zekanın ölçülmesine ilişkin yeni bir senteze ulaşılmaya çalışılacaktır.

I. Goleman’ın “Duygusal Zeka” Görüşü ve Eleştirisi

Goleman’ın duygusal zeka görüşüne ilişkin ayrıntılara girmeden önce, bazı noktaları belirtmekte yarar vardır:

a) Goleman’ın görüşünü dile getirdiği “Emotional Intelligence” (1995) kitabı, bilimsel bir kuramı ele almaktan çok, sansasyonu hedefleyen ve yazım biçimi de ona uygun bir kitaptır. Her kuram kendi içinde tutarlı, sistematik bilgileri içerir. Söz konusu kitapta ise, bir zeka kuramında olması gereken sistematiklik bulunmamaktadır. Bu biraz da “duygusal zeka” denilen şeyin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, “duygusal zeka” bileşenleri, kitabın satırları arasından tarafımızdan derlenmiştir.

b) Goleman, görüşünü sistematik bir şekilde savunmak yerine, sadece geleneksel zeka görüşlerine karşı çıkmakla kalmayıp (ki, kendisi buna sadece “IQ” demektedir; oysa, IQ Zeka Bölümü, yani bir ölçüm birimidir), tüm standart testlerin uygulayıcılarından kaynaklanan ve kamuoyunda haklı tepki gören yönünü (bireyleri etiketleme, testlere olduğundan fazla anlam yüklemeye) ön plana çıkararak, görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. Bu da sansasyon için uygun, ancak bir kuram geliştirmek için uygun olmayan bir yoldur.

c) Goleman, sistematize bir kuram ortaya koyamamasının da bir sonucu olarak, duygusal zekanın nasıl ölçüleceğine ilişkin hiçbir şey önermemektedir. Hatta, Goleman’a göre; “... bu asla mümkün olmayabilir” (s. 48); “... hiç kimse, duygusal zekanın kişiden kişiye ne kadar değiştiğini henüz tam olarak söyleyemez” (s. 36). Oysa,

dolaylı ya da doğrudan ölçülemeyen birşeyin varlığından da kuşku duyulur ve böyle şeyler de bilimin konusu olamaz. “Doğada birşey varsa bir miktar vardır; bir miktar olan şey ise ölçülebilir”; ölçme, bireysel farkları güvenilir bir şekilde ortaya koymaya çalışır.

d) Duygusal zekanın varlığını kanıtlama çabasında, istatistiksel-metodolojik bir hata yapılmaktadır: İki değişken arasındaki ilişki (korelasyon), kitap boyunca genellikle neden-sonuç ilişkisi olarak yorumlanmaktadır.

e) Goleman, varolan bazı duygusal (affective) kavramları karmakarışık bir şekilde, sadece “biraraya” getirmiştir. Oysa aynı duygusal kavramlar, zaten hala ayrı ayrı çalışılmakta ve ölçülebilmektedir. Bu duygusal özelliklerin, bireyin “zekice” davranmasında etkili olduğu açıktır; ancak tüm bunların “duygusal zeka” olarak kavramlaştırılması ise ayrı bir olaydır; bu bakımdan varolan zeka kavram ve kuramlarıyla mutlaka farklı olduğunun çabasına girilmesinden çok, onlarla “bütünleştirilmesi” daha yararlı olabilirdi.

Tüm bunlara rağmen, Goleman’ın “kıpırdattığı taşlardan” hareketle bazı yerleşmiş kavramları irdeleyerek, yeni bir takım sentezlere ulaşmak mümkün görünmektedir. Bu açıklamalardan sonra, Goleman’ın duygusal zeka görüşünün ne olduğunu, biraz kitaptaki dağılımı da gidermeye çalışarak ele alalım.

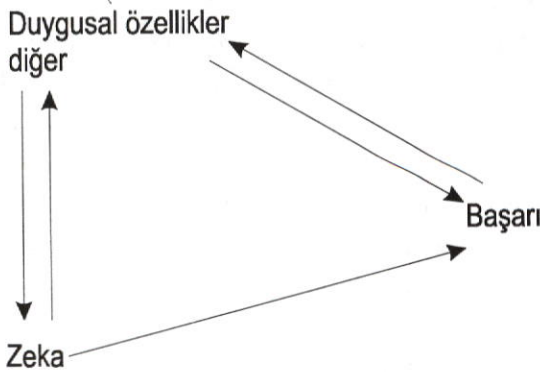
Goleman’a göre, “Duygusal zeka; kişiyi güdüleme, engellerle karşılaştığında direnç sağlama, verilecek tepkiyi kontrol etme ve doyumunu geciktirme, düşünme yeteneğini engelleyen duygudurumu düzenleme ve stresten uzak durma, kendini başkalarının yerine koyma ve umutlu olma gibi yeteneklerdir” (s. 36). Buradaki “gibi”

sözcüğü, duygusal zeka görüşünün sistematize edilemediğinin, duyguların nerede bittiği yeteneğin nerede başladığının kestiremediğinin, varolan kavramların sadece biraraya getirildiğinin göstergesi olması bakımından önemlidir.

Aslında Goleman’ın duygusal zeka görüşü, “En zeki olanımız bile güçlü duygularına yenilebilirler; dolayısıyla yüksek IQ’ya sahip olanlar, pratik yaşamlarında başarısız ve zayıf olabilirler (s. 36)” tezine dayanmaktadır. Buradan, kolayca, duygusal zekanın “*duyguları kontrol etme yeteneği*” olduğu çıkarılabilir. Eğer Goleman’ın görüşünün sansasyonel yanı bir tarafa bırakılabilirse, bu açıdan zekayı ölçme girişimlerine yeni birşeyler katabilir gibi görünmektedir; aksi halde, bir yığın duygusal özelliğin mutlaka zeka olduğunu kanıtlanmanın kısır döngüsü içine girilebilir. Goleman’a göre, “duygusal yetenek (aptitude), sahip olduğumuz diğer (ham/raw zekayı da içeren) becerileri ne kadar iyi kullanabildiğimizi belirleyen bir meta-yetenektir (ability)” (s. 38). Ona göre, yaşamda diğer bazı yetenekler de çok önemli olmasına rağmen; diğer insanların duygularını okuyan, kendi duygularını yönetebilen insanların yaşamda daha avantajlı olduğuna ilişkin pek çok kanıt vardır. Tüm bunlardan da anlaşıldığı gibi, Goleman, *zeka ile zekanın etkili bir şekilde kullanılmasını etkileyen duygusal etmenleri* birbirine karıştırmaktadır. Bu noktada, Goleman’ın sözünü ettiği duygusal bileşenlerin, ısrarla ayrı bir zeka (intelligence) olduğunu vurgulamak yerine (bu bileşenlerin kişinin kapasitesini ne kadar kullanabildiğini de etkilediği bilindiğine ve zeka ölçümlerinde önemli olan da bireyin genellikle başarısını-bir anlamda da uyumunu-yordamak olduğuna göre); bilinen zeka bileşenlerine eklenerek ölçülmesi önemli bir avantaj

sağlayabilir. Bu konuya son kısımda tekrar değinileceğini belirterek, Goleman'ın duygusal zeka bağlamında ele aldığı görüşleri ve "bileşenlerini" aktaralım.

"En iyi durumda, IQ, yaşam başarısını belirleyen etmenlere yaklaşık %20 katkıda bulunur, kalan %80'i diğer etmenlerdir" (s. 36). Bu ifadenin, bilimsellikten uzaklığı bir yana bırakılırsa; Goleman'ın bu savı, Gardner'ın (1993), "Toplumun büyük çoğunluğunun başarısı, içinde bulunduğu sosyal sınıftan şansa kadar, IQ dışındaki etmenler tarafından belirlenir." görüşüne dayanmaktadır. Goleman, test puanları ile başarı arasındaki bağıntının, kişinin yaşamındaki diğer özelliklerin toplamının bir sonucu olduğunu ve ilgilendikleri konunun bu "diğer özellikler"den oluştuğunu belirtmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, zeka ile zekanın etkili bir şekilde kullanımını etkileyen duygusal etmenler birbirine karıştırılmaktadır. Bu görüşün altında istatistiksel-metodolojik bir hata yatmaktadır: İki değişken arasındaki ilişkiden hareketle, bir anlamda, neden-sonuç ilişkisine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Varolduğu düşünülen ilişki ağı Şekil 1'de kabaca sembolize edilmiştir.

Şekil 1. Değişkenler ve birbirleriyle ilişkileri.

Söz konusu eserde baştan-sona bu istatistiksel-metodolojik hataların örneklerini görmek mümkündür:

* SAT'dan (Scholastic Aptitude Test) ve diğer başarı testlerinden, okula girmeden önce yüksek puanlar alan bir arkadaşımın, okula girdikten sonra çok uyuduğu ve dersleri kaçırdığı için okulu ancak 10 yılda bitirebildiğini örnek veriyor (s. 37).

* Ivy League okullarında 1940'larda yüksek IQ'ya sahip olanlar orta yaşlarına kadar takip edilmiş ve yüksek IQ'ya sahip olanların düşüklere göre, özellikle üretkenlik, statü vb. bakımından daha başarısız, aile ve romantik ilişkilerinde daha mutsuz oldukları görülmüş: "Akademik başarı insanı hayata çok fazla hazırlamaz; yüksek IQ mutluluk gibi şeylerin garantisi değildir", sonucuna varılıyor (s. 37).

* "Kaygılı, öfkeli ya da depresif öğrenciler öğrenemezler; bilgiyi etkili bir şekilde alamazlar" (s. 88).

* "Kaygı, akademik performansı sabote eder; üzüntülerimiz kendi kendini doğrulayan kehanetlerdir" (s. 95).

* "Umut düzeyi yüksek ve düşük öğrencileri izleyen Snyder, umudun, ilk yarı derecelerinin, SAT'dan daha iyi yordayıcısı olduğunu gösterdi: Umutlu olanlar, eşdeğer IQ'ya sahip olanlara göre daha başarılı olurlar" (s. 98).

* "Empatik yeteneği olan öğrenciler, IQ düzeyleri diğerlerinden daha yüksek olmamasına rağmen, okulda daha iyidir; sınıftaki etkililikleri daha fazladır" (s. 111).

* "Kendini yönetme (self-management) ve empati becerisi eksikliği; entellektüel olarak

“parlak” olursa bile, insan ilişkilerinde başarı-sızlığa yol açar” (s. 129).

* "Duyguları alma ve göndermede zayıf olanlar, diğer insanlarla ilişkilerinde sorunlara yatkındırlar; çünkü, insanlar böyleleriyle birlikte olmaktan rahatsızlık duyarlar" (s. 133).

Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür.

Bilindiği gibi, insan davranışları söz konusu olduğunda, bir sonucun birden çok nedeni olabilir. Diğer yandan, bu etkenleri, ayrı bir psikolojik (ki, özellikle homojen bir tek) yapı (construct) olarak kavramsallaştırmak ise apayrı bir olaydır. O kadar ki, Goleman'a göre, "IQ ve EI (emotional intelligence) saf türlerdir; birbirlerine karşıt yeterlikler değil, fakat birbirlerinden ayırırlar; IQ ile EI arasında çok az ilişki vardır" (s. 48). Bu nedenle, EI'nın saf ve ayrı bir "zeka" olduğunu kanıtlama zorlaması; bir anlamda *IQ'yu etkileyen etmenleri biraraya getirme çabasına dönüştüğü ve de bu etmenler neredeyse sonsuz sayıda olduğu için, bu etmenleri bir kuram altında sistematize etme çabası da zor (hatta olanaksız) olmaktadır.* Etken-edilgen, yordayan-yordanan açısından bakıldığında; hiçbir geleneksel zeka kuramcısı, *yaşamdaki ya da akademik yaşamdaki başarının tek belirleyicisinin zeka olduğunu öne sürmemektedir.* Bireyin zekası ile birlikte diğer pek çok kişisel ve çevresel özellik bireyin yaşam başarısını etkiler.

Goleman ve diğerlerinin haklı olduğu yönlerden biri, hiçbir test geliştiricinin ve kuramcının aslında ileri sürmediği halde, testlerin, pratik-kolaycı gerekçelerle uygulayıcılar elinde sihirli bir araç (hatta amaç) gibi görüldüğü ve bir tek puanla kişi hakkında karar verilmeye çalışıl-

dığıdır. Ancak, psikoloji formasyonuna sahip herkes bilir ki; psikolojinin temel derslerinde öğrencilere, bir kişi hakkında karar vermek için testlerin sadece yardımcı araçlar olduğu, özellikle zeka testlerinin diğer test bataryalarıyla (kişilik vs.) birlikte kullanılması, buna rağmen testlerin birer sihirli araç olmadıkları öğretilir. IQ testleri, kişilerin bilişsel işlevlerindeki yetersizlikleri tanımlamada önemli bir araç sağlamaktadırlar; onlar, birer "reçete" değildirler (Detterman ve Thompson, 1997). Zaten, psikoloji biliminin konusu olan hiçbir davranışın "reçetesi" olamaz. İnsan davranışlarıyla uğraşanların işi, bir tıp doktorununki kadar kolay değildir; kandaki şeker düzeyine bakarak reçete yazılır gibi, "şurada şu şekilde davranılır" şeklinde bir yargıya "kesin-kes" varılmaz. Elbette, bir kişinin yaşamdaki başarısını, tek başına onun zeka düzeyi (IQ anlamında) belirlemez-etkilemez; etkenler arasında Goleman'ın "duygusal zeka" dediği duyusal özellikler de vardır; içinde bulunulan sosyal sınıf da, şans da, coğrafi konum da, gürültü-ışık gibi diğer ortamsal etkenler de... Önemli olan, bu etmenlerin psikolojik bir yapı (construct) olup olmadığıdır. Özellikle, içinde bulunulan kültür, çevre ve ağırlıkla sonradan kazanılan özellikler (ki, çok değişkenlik gösteren özellikler), ayrı birer psikolojik yapı ve özellikle de "zeka" olarak tanımlanabilir mi? *Nasıl ki, Goleman'a göre, zeki bir kişinin kişilerarası yeteneğinin zayıf olması, onun yaşam başarısını etkiliyorsa; bir kişinin "zeki" olmasının da onun kişilerarası ilişkileri manipüle etme yeteneğini etkilediği savunulabilir.* Goleman, "IQ'nun eğitimle çok fazla değişmeyeceği tartışılmasına rağmen, EI, eğitimle geliştirilebilir" (s. 36). diyerek, bunun çocuklara ilişkin örneklerini uzun uzun ele almaktadır. Evet;

empati becerisini geliştirme, stresle-depresyonla başa çıkma, atılganlık gibi eğitimler psikologlar tarafından yıllardır boşuna verilmemektedir. Kısacası, IQ ile EI'nin "saf türler" olduğu iddiası, EI'nin zeka (intelligence) olup olmadığı açıkça ortaya konmadan geçersiz kalmaktadır.

Goleman, duygusal zeka görüşünü, Gardner'ın (1993) "Çoklu Zekalar (Multiple Intelligences)" kuramına dayandırmaya çalışmakla birlikte, Gardner'dan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Gardner'a göre, I. Dünya Savaşı'ndan sonra "IQ bağımlı düşünme (IQ way of thinking)" dönemi başlamış ve insanlar testlere göre ya "parlak" ya da "değil" şeklinde sınıflanmışlardır; oysa, ona göre, yaşam başarısı için önemli olan bir tek monolitik zeka yoktur; yedi tür zeka vardır ve bu yedi zeka aslında daha da çoğaltılabilir (1993). Aslında bilindiği gibi, "çoklu zeka" görüşü yeni değildir (Bkz: Toker vd., 1968): Guilford, Thorndike, Thurstone gibi birçok bilimadamı "çoklu zekalar"ı savunmuş, hatta faktör analitik yöntemlerle tanımladıkları zekayı görgül olarak da çalışmışlardır. Ancak, Gardner "çoklu zeka" yerine, "çoklu zekaları" savunarak, olaya farklı bir ölçme anlayışından bakmaktadır. Bir kişinin bir tek standart puan yerine, zekaların ayrı ayrı ölçülmesinin (spectrum intelligence), standart IQ'ya göre kişinin yetenek ve potansiyelinin daha zengin bir resminin elde edilebileceğini öne sürerek, Gardner geleneksel çoklu zeka görüşünden ayrılmaktadır. Gardner'ın yedi zekası: *dil ile ilgili, mantıksal-matematiksel, bedensel devinim ile ilgili, uzamsal, müzik ile ilgili, içkişisel (intrapersonal) ve kişilerarası (interpersonal) zekalar*'dır. Dikkat edilirse, Gardner'ın spektrum zekaları geleneksel zeka boyutlarını biraz kapsamaktadır. Goleman,

Gardner'ın özellikle son iki zekasıyla kendi görüşü arasında paralellik kurmakla birlikte; Gardner'ın "duygulardan çok bilişe" odaklaştığını, bunu da, "davranışçılığa karşı bilişsel yaklaşımın popülerliğinin artması" gibi tarihsel gerekçelere dayandırarak, kendi farklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Yine Goleman, IQ ile duygu ilişkisinin eskilere dayanmasına rağmen, duygunun hep IQ'nun altında düşünüldüğünü savunmakta ve Thorndike'in "sosyal zekası"sını (başkalarını anlama ve insan ilişkilerinde akıllıca davranma yeteneği) örnek vermektedir. Goleman, yapılan araştırmalarda Thorndike'in sonucuna ulaşıldığını ve sosyal zekanın, yaşamın anahtarı olduğunu belirtmektedir. Burada, daha da öteye geçerek, bazı duyuşsal özelliklerin insan zekası gibi düşünülmesi gerektiğini Wechsler'in de savunduğunu belirtmekte yarar vardır: *"Akıllıca davranış bilişsel süreçlerin ve yeteneklerin ötesinde başka yatkınlıkları da kapsar. Bunlara kişilikle ilgili özellikler diyebiliriz. Bunlar beceriler değil, kararlılık, iç denetim, canlılık, girişkenlik, amaçlı veya bilinçli davranış gibi toplumsal uyarılara ve değerlere duyarlı olabilmektir (Wechsler, 1950). Bu özellikler fazla akıllı olmayı uyanık veya çok akıllı olanı aptal gösterebilir. Zekanın belirmesinde ve işleminde bu etkenlerin payı küçümsenemez. Bu nedenle genel zekayı değerlendiren ölçekler, zekayla ilintisi olmayan kişilik faktörlerini de hesaba katmalıdır."* (Cansever, 1982; s. 237).

Tüm bunlar, aslında geleneksel zeka ölçümleri arasına, bazı duygusal özelliklerin, ilgilerin vb. nin de katılması gerektiğinin ve kişinin bir profilinin çıkarılmasının, kişiyi tanımak ve onun hakkında karar vermek açısından daha zengin

bilgi vereceğinin göstergeleridir. Bu konuda, Gardner'ın "spektrumu" ve Wechsler'in "psikografi", zekanın ölçülmesinde dikkate değer önerilerdir. Ancak, başlıbaşına bir duygusal zeka anlayışını savunmak ve bunu savunurken, hala çok tutarlı sonuçlar veren geleneksel zeka testlerine cephe almak, hiçbir bilimsel kazanç sağlamayacaktır.

Goleman, duygusal zeka görüşüne dayanak olarak Salovey ve Mayer'in (1990) sistematik bir şekilde ele aldığı duygusal yetenek sınıflamasını göstermektedir (s. 46-47):

- 1) Kendi duygularını bilme-tanım (self-awareness)
- 2) Duygularını yönetme
- 3) Kendi-kendini güdüleme (motivating oneself)
- 4) Başkalarının duygularının farkında olma (empathy)
- 5) İlişkileri kontrol etme.

Görüldüğü gibi, Salovey ve Mayer "duygusal zeka" görüşünün asıl formüle edicileridir. Goleman'da, sansasyonel başlıklar altında şu özellikler işlenmektedir: Öz-farkındalık (self-awareness), tutkulu olma ve ilgisizlik, duygulanma, öfke-hiddet, kaygı, üzüntü-melankoli, kendini duygusal olarak düzenleme (emotional self-regulation), kendini güdüleme, öz-kontrol (self-control), olumlu düşünme-umut-iyimserlik, öz-etkililik (self-efficacy), kendini işe kaptırma (flow), empati (diğer kişilerin duygularını okuma), yardımseverlik, duygularını ifade edebilme, kendini yönetebilme (self-management), başkalarının duygularını yönetebilme, sosyal zeka. Aslında tüm bu karmaşayı Salovey ve Mayer'in sınıflama-

sına benzer şekilde gruplandırmak (ya da yetenek tanımına biraz uydurabilmek), konuyu daha anlaşılır yapacaktır: 1) Kendi duygu ve düşüncelerinin farkında olma, 2) (özellikle olumsuz) duyguları kontrol etme, 3) kendi kendini güdüleme, 4) olumlu düşünme, 5) başkalarının duygularının farkında olma ve yönetebilme, 6) kişilerarası ilişkilerde başarılı olma.

Goleman'ın yarattığı kavram karmaşası üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

II. Yeni Bir Senteze Doğru

Goleman, Gardner ve diğerlerinin (örn., Sternberg, 1997) başlattıkları tartışma, herşey bir yana, önemli doğurgulara da (implication) sahiptir.

Literatürde zeka tanımları konusunda tam anlamıyla hemfikir olunmasa da, Sternberg, yapılan bir taramada (1997), önerilen tanımlarda en yaygın unsurların; a) yüksek düzeyde yetenekler (soyut muhakeme, zihinsel temsil, problem çözme ve karar verme gibi), b) öğrenme yeteneği ve çevrenin taleplerini etkili bir şekilde karşılayabilme konusunda uyum olarak belirlendiğini söylemektedir. Sternberg'in tanımına göre ise zeka; çevreyi seçme ve değiştirmede gerekli olan zihinsel yeteneklerdir (1997). Bir başka ifadeyle, ona göre, kişinin zeki davranması çevresel bağlama göre değişir: Bir kişinin zeka testindeki düşük performansı, onun bilgi işleme sürecindeki yetersizliği yansıttığı gibi, test kaygısı, güdü eksikliği, dikkatsizliği gibi diğer değişkenleri de yansıtır.

Zeka nasıl tanımlanırsa tanımlansın (ister çevreye uyum, ister problem çözme yeteneği, isterse duyguları kontrol etme yeteneği, ister tek

bir genel yetenek, ister çoklu yetenekler); tüm uğraş, bireyin içinde bulunduğu durumda nasıl davrandığı, kapasitesinin ne olduğu, gelecekteki başarısının ne olacağı gibi sorulara yanıt bulmak ve bunun sonucunda da, birey hakkında klinik ortamda tanı konması, özel eğitim için uygun eğitim sınıfına ve düzeyine yerleştirilmesi ve ona göre eğitim verilmesi, gelecekte ne derece başarı göstereceğinin vardanması gibi kararlar vermektir. Bu bakımdan önemli olan, birey hakkında verilecek kararların doğruluğudur; bu da, zekanın yanında bireye ilişkin birçok özellik hakkında güvenilir bilgi toplanmasına bağlıdır. Bu özelliklerin tümü olabildiğince birarada ölçülebilirse; birey hakkında verilecek kararların doğruluğu da o denli artacaktır. Çünkü, bir bireyin vadamaya çalıştığımız davranışını, tüm bu özellik veya yetenekler dinamik bir şekilde, tek tek ya da birbirleriyle etkileşerek etkilemektedirler. Böyle bir *dinamik etkileşimsel* bakış açısı dolaylı olarak ölçmeye çalıştığımız özelliklerin, mutlaka dar bir tanıma sıkıştırılma zorlamasını da gereksiz kılmaktadır. Her şey, çok karmaşık olan insanda olup bitmektedir. İnsanın genetik yapısında getirdiği, ama sonradan edindiği yetenekler ya da özellikler olsun, asıl sorunumuz; bazı davranışsal göstergelerle (indicator/test maddelerine verilen tepkiler) bu özellikler bütünü bir şekilde ölçüp, bireyin olası davranışları hakkında çıkarsamalarda bulunarak, onun hakkında karar vermektir. Etkileşimsel bir modele dayanarak geliştirilecek ölçme araçlarıyla daha doyumlu ve doğru sonuçlara varabilmek mümkün görünmektedir. İnsanın sergilediği davranış bir çok faktör etkilediğine ve bu faktörler ve insan özellikleri sürekli etkileşim içinde olduğuna göre; bu özel-

likleri bir batarya şeklinde ölçüp bireyin bir profilini çıkarmak daha uygun olabilir.

Böyle bir etkileşimsel model, görgül olarak nasıl çalışılabilir?

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle birlikte, günümüzde ölçme araç-gereçleri ile istatistiksel model ve analiz teknikleri epey gelişmiştir. Eskiden günler, haftalar alan çok değişkenli analizler, artık saniyelerle ölçülebilecek sürede yapılabilmektedir. Örtük özellikler (latent trait) kuramıyla birlikte, bireysel yeteneği çok daha dakik şekilde ölçmeye olanak sağlayan birçok istatistiksel model ve analiz teknikleri geliştirilmiştir. Bu gelişmelerin sonucu, bireye özgü (adaptive testing, tailor-made testing gibi) ölçme anlayışıyla, artık 100 soru yerine, çok daha az soruyla bireyin yetenek düzeyi ölçülebilmektedir. Dolayısıyla, yukarıda belirtilen şekilde bir dinamik-etkileşimsel model içinde yer alan değişkenlerin neler olduğunu, onların birbirleriyle ilişkilerini belirlemek, bir tanım veya "etiket" konulacaksa, ona göre daha görgül bir şekilde yapabilmek daha olanaklıdır. Kısacası, çokbileşenli (composite) ve çokdeğişken tarafından etkilenen insan davranışını artık bir tek puana indirgemek, sıkıştırmak anlamsızdır, gereksizdir; hatta hatalıdır. Söz konusu insan davranışlarının, özelliklerinin, yeteneklerinin -adı ne olursa olsun-, bir *profilini çıkarmak*, artık daha olanaklı ve daha yararlıdır. Dinamik etkileşimsel bir modelde bir tek puan anlamsız ve işlevsizdir. Bir kişinin yetenek ya da özelliklerinin (elbette verilecek kararlara göre) profilini çıkarmanın; bireyin klinik durumu hakkında tanı konulması, sunulacak eğitim hakkında karar verilmesi (özellikle daha bireysel bir değerlendirme ile), bir mesleğe

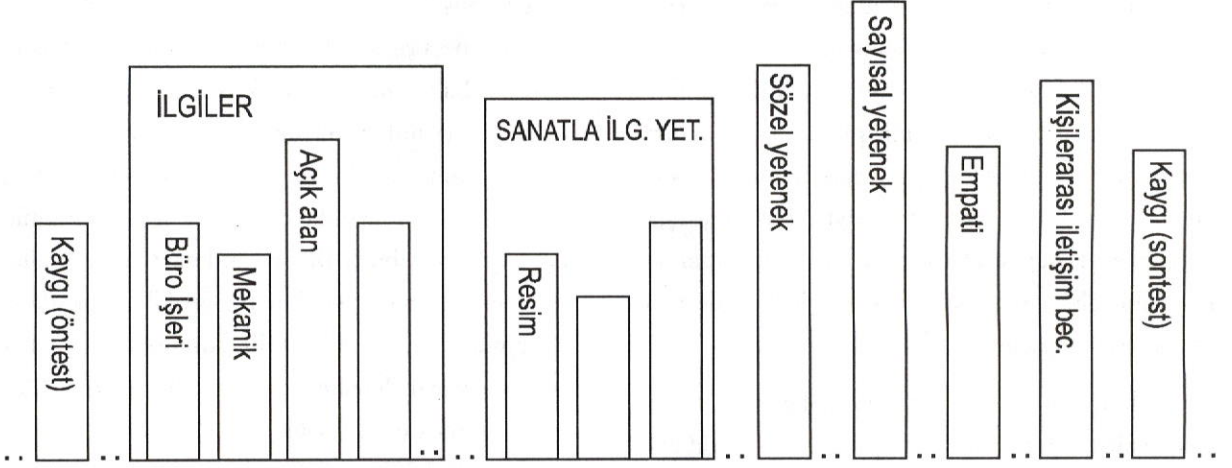

yönlendirilmesi, işe yerleştirilmesi gibi pek çok açıdan çok daha doyumlu sonuçlar vermesi beklenebilir. Profil ölçümü, dinamik bir yaklaşımdır: Herkes için sihirli-statik bir puana yer yoktur; her karar ve her birey için değişen puanlar söz konusudur. Diğer yandan, böyle bir anlayışla geliştirilecek ölçme araçları da canlı bir organizma gibi olacaktır; sürekli yeni değişkenleri ölçme aracının içine katabilmek olanaklıdır.

Bilindiği gibi, bireyler, geleneksel zeka testlerinin alt test puanları açısından da farklılıklar gösterirler. Sözel yeteneği yüksek olan bir kişinin sayısal ya da uzamsal yeteneği düşük olabilir. Diğer yandan Gardner'ın da belirttiği gibi (1993), müzik yeteneği olan bir kişinin, mutlaka diğer yeteneklerinin de yüksek olması gerekmez. Yine zekayı ya da yaşam başarısını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen pek çok duyuşsal özellikler vardır. Ayrıca yaşam başarısının ve onunla ilgili özelliklerin göreceli olduğunu belirtmekte de yarar vardır: Kırsal bir alanda çiftçilik ile uğraşan bireyle, kentte bir büroda muhasebecilik yapan bireyin yaşam başarısı için gerekli olan yetenek ve özellikleri birbirinden çok farklı olduğu gibi, yaşam başarısı ya da doyum gibi öznel bir durumdan anladıkları ve algıladıkları da farklı derecelerde olabilir. Buradan, Goleman'ın da ötesine geçerek, yaşam başarısında mesleki ilgi ve tutumların da önemli etkenler olduğu ve bireyin profilinde bu özelliklerin temsil edilmesinin gerektiği sonucu çıkmaktadır. Açıkçası, yaşam başarısı için çok sayıda (hatta sonsuz) değişkenden söz etmek olanaklıdır ve bu konuda bireysel farklar oldukça fazladır. Bu bakımdan, *dinamik bir etkileşimsel yaklaşım* ve bireyin birçok alanda çıkarılacak *profili*, birey hakkındaki kararlarda kullanılabilir çok daha

zengin bilgiler verebilecektir. Örneğin, bir kişi, empatik beceri, sözel yetenek, insanlarla iletişim becerisi bakımından yüksek; soyut ya da sayısal yetenek açısından düşük profil puanlara sahip olabilir; ama böyle bir kişi, satış temsilciliği, siyaset gibi bir alanda çok başarılı ve doyumlu bir yaşam sürebilir. Diğer yandan, birçok patolojiye tanı koyma açısından bu profiller çok daha doyumlu bilgi verebilir: Bir sosyopatın empatik ve kişilerarası iletişim becerisi çok düşük, diğer bazı yetenekleri yüksek olabilir. Bu örnekler daha çoğaltılabilir.

Aşağıdaki şeklin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, bireyin ölçüm sürecinin başında ve sonundaki kaygı düzeyi de ölçülerek, çok eleştirilen sınanma kaygısı da belirlenip kontrol edilebilir. Ayrıca, şekilde görülmeyen sürekli kaygı düzeyi de belirlenebilir. Şekilde, çubuklar arasında yer alan ".." işaretler, araya daha pek çok değişkene ilişkin ölçümlerin girebileceğini ve dolayısıyla, modelin dinamikliğini göstermektedir. Profil ölçümünün karmaşık insan özelliklerinin çok daha ayrıntılı resmini vereceği açıktır. Bu da, bireylerin yaşam başarılarını ve diğer patolojik ya da eksik ve güçlü yanlarını yordamada daha zengin bilgi verebilir. Profil ölçüm anlayışı, birden çok ölçme aracının kullanılmasını ya da bir ölçme bataryası içinde birden çok alt-testin yer almasını gerektirmektedir. Batarya içinde yer alması düşünülen boyutların tümü kalem-kağıt testleriyle ölçülebildiği gibi (bu durum grup testine olanak verir), ölçülecek psikolojik yapıya uygun psikomotor testlerle ölçülebilir. Model canlı bir organizma gibi, yapılacak görgül çalışmalarla şekilleneceğinden, başlangıçta kesin kalıplar oluşturmaktan kaçınmak gerekmektedir.

Şekil 2. Dinamik Etkileşimsel Modelin simgesel gösterimi

Modeli yansıtacak olan ölçme aracında yer alan değişkenlerden hangilerinin uygun olduğu, hangilerinin gereksiz olduğu çeşitli faktör analitik tekniklerle (örn., confirmatory ve exploratory factor analysis) test edilebilir. Ayrıca çeşitli tan gruplarına ilişkin profiller çıkarılarak, norm değerleri bulunabilir. Her değişken grubuna ilişkin yeterli sayıda madde oluşturulunca da, bireye özgü (adaptive testing) ölçme modelleriyle çok daha az sayıda maddeyle profil belirlemek olanaklı olabilir; böylelikle, birçok değişkenin aynı anda ölçülmesinin getireceği yorgunluk gibi etkenlerden doğacak hatalar da en aza indirilebilir.

Sonuç olarak, ölçme araçlarının yanlış uygulamalarının doğurduğu olumsuz etkiden yararlanarak yapılan eleştirilerin bazı kompleks değişkenleri ölçme anlayışımızı gözden geçirmek ve daha duyarlı ölçme anlayışları geliştirmeye çalışmak gibi olumlu sonuçlara da yol açabildiği söylenebilir. Dinamik etkileşimsel model ve insan özelliklerinin profil ölçümü bir öneri niteliğindedir; tartışılarak geliştirilmesinin yararlı olacağına inanılmaktadır.

Kaynaklar

- Cansever, G. (1982). *Klinik psikolojide değerlendirme yöntemleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınları.
- Detterman, D. K., & Thompson, L. A. (1997). What is so special about special education? *American Psychologist*, 52(10), 1082-1090.
- Gardner, H. (1993). *Multiple intelligences: The theory in practice*. New York: Basic Books.
- Golmean, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185-211.
- Sternberg, R. J. (Oct. 1997). Intelligence and lifelong learning: What's new and how can we use it? *American Psychologist*, 52(10), 1134-1139.
- Toker, F., Kuzgun, Y., Cebe, N., & Uçkunkaya, B. (1968). *Zeka kuramları*. MEB Talim Terbiye Dairesi Araştırma ve Değerlendirme Bürosu. Ankara.